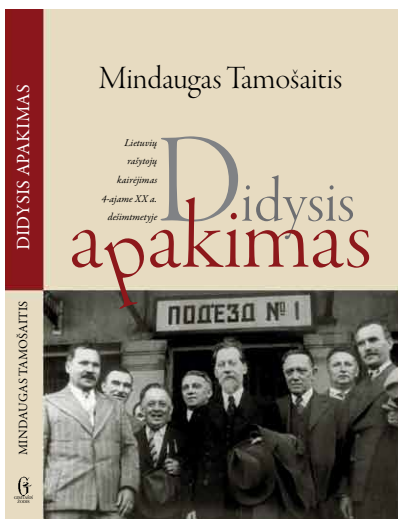

DIDYSIS APAKIMAS

ALGIS BITAUTAS

Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetas
Vilnius Pedagogical University Faculty of History
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas abitautas@gmail.com

Tamošaitis, M. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis. 2010. – 223 p.

Neseniai skaitytojus pasiekė istoriko, mokytojo eksperto Mindaugo Tamošaičio knyga „Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje“. „Didysis apakimas“ – jau pats pavadinimas sužadina smalsumą ir knyga prašosi paimama į rankas. Skaitytojams intrigą žada ir monografijos viršelyje esanti lietuvių profesorių delegacijos 1935 m. nuotrauka Maskvoje, Baltarusijos geležinkelio stotyje, kai su atvykusiais rašytojais Vincu Krėve-Mickevičiumi, Mykolu Biržiška, Baliu Sruoga, Ignu Jonynu

susitiko Lietuvos karo atašė Kazys Skučas ir Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras SSRS Jurgis Baltrušaitis. „Didysis apakimas“ – tai pirmoji autoriaus mokslinė monografija, išleista po daugiau

negu dešimtmetį trunkančių tyrinėjimų, kuriems impulsą davė 2001 m. Vilniaus pedagoginiame universitete apgintas magistro darbas apie prieštarinę didžiojo lietuvių literatūros klasiko prof. V. Krėvės-Mickevičiaus politinę biografiją¹. M. Tamošaitis monografijos pratarinėje pažymi, kad rinkdamas dokumentinę medžiagą apie V. Krėvę-politiką suvokė, jog, norint visapusiškai aprašyti XX a. 4-ajame dešimtmetyje vykusius sudėtingus procesus, apsiriboti vien V. Krėvės politine veikla neįmanoma (p. 7). Dešimtmetį tyrinėjantis šią aktualią problemą jaunas istorikas skaitytojų teismui pateikė solidų kiekį straipsnių apie kairiųjų pažiūrų plitimą tarp lietuvių inteligentų ir jaunosios kartos valstiečių liaudininkų (LVLS) Lietuvos okupacijos išvakarėse (p. 210–211).

Monografiją sudaro pratarinė, įvadas, šešios dalys, išvados, priedai, šaltinių ir literatūros sąrašas, santrauka anglų kalba. Įvade M. Tamošaitis aiškiai suformuluoja temos aktualumą ir tyrimo problematiką teigdamas, kad 1940 m. vasarą sovietams vykdant Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos teisėtumo regimybę, kitaip dar vadinamąjį „didįjį blūdą“, dėl įvairių priežasčių sąmoningai ar nesąmoningai jiems talkino nemaža dalis iškilų, visai lietuvių tautai gerai žinomų inteligentų. Liepos pabaigoje traukiniu į Maskvą išvyko 20 žmonių Liaudies seimo delegacija – „parvežti į Lietuvą Stalino saulės“, tai yra prašyti, kad Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba priimtų Lietuvą į Sovietų Sąjungą. Tarp išvykusiųjų buvo ir inteligentų, žinomų ir gerbiamų Lietuvoje rašytojų, kaip antai Justas Paleckis, Petras Cvirka, Liudas Gira ir kt. Delegacija išvažiavo liepos 30 d., o Salomėja Nėris dar anksčiau, nes nuo 1931-ųjų svajėjo aplankyti Maskvą².

Įvade pažymima, kad lietuvių rašytojų kairėjimas (XX a. 4-ajame dešimtmetyje) atskiro tyrimo nėra sulaukęs, vėliau apžvelgiama ir įvertinama istoriografija. Kaip ir dera rimtam istorikui, M. Tamošaitis pradeda nuo šios temos tyrinėjimų užsienyje. Lietuviška istoriografija pateikia-

¹ Tamošaitis, M. *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija (iki 1926.XII 17 d.)*. Magistro darbas. Vilnius, 2001. Vad. prof. L. Truska, op. doc. J. Skirius. VPU Lietuvos istorijos katedros metodinis kabinetas, saug. vien. Nr. 356.

² Lietuvos inteligentai ir saulė iš Rytų [diskusija]. Parengė Alvydas Medalinskas. *Lietuvos žinios*. 2010, liepos 30, p. 10–11.

ma chronologiniu principu, minimi sovietinių istorikų darbai, istorikų ir literatūrologų tyrinėjimai iševijoje ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo išleisti darbai. Aptartas D. Aarono, L. Sterno, S. Atamuko, M. Meškauskienės, A. Venclovos, B. Railos, M. Mackevičiaus, B. Vaške-lio, A. Zalatoriaus, J. Skiriaus, P. Braženo, Č. Laurinavičiaus, D. Mačiu-lio, Z. Butkaus, A. Kasperavičiaus, L. Truskos, A. Senno darbų indėlis į tolesnius tyrinėjimus. Remdamasis atlikta istoriografijos apžvalga auto-rius daro išvadą, kad šios monografijos tema iki šiol išsamiau netyrinėta, išskyrus pavienius istorikų ir literatūrologų straipsnius, fragmentiškai ją svarstančius (p. 23).

Minėta, kad šių tyrinėjimų temomis M. Tamošaitis yra paskelbęs daug straipsnių, tad išnašoje (64 išnaša p. 23) juos išvardija ne visus. Autoriaus straipsniai apie rašytoją V. Krėvę yra susilaukę Vinco Krėvės-Mickevičiaus memorialinio muziejaus vadovo Vlado Turčinavičiaus kritikos³. Nesiruo-šiu teisinti M. Tamošaičio ar smerkti V. Turčinavičiaus, tačiau drįstu paste-bėti, kad gerbiamo muziejaus vadovo kritika ne visada teisinga. Manychiau, kad istorikui pirmiausia svarbi turėtų būti istorinė tiesa, kurios tikrąjį po-būdį nusako romėnų posakis: PRIEŠ FAKTUS ĮRODYMŲ NĖRA (išryš-

³ Turčinavičius, V. Kaip istorikas, žaisdamas atviromis praeities kortomis, atrodo „protingas“, bet neobjektyvus (Tamošaitis, M. Kontraversiški V. Krėvės-Mickevičiaus parodymai apie 1940 m. Lietuvos okupaciją JAV Ch. J. Kersteno komitetui po Antrojo pasaulinio karo. *Genocidas ir rezistencija*. 2004, t. 2, p. 55–70). *Genocidas ir rezistencija*. 2008, Nr. 1, p. 126–133; Turčinavičius, V. Kaip istorikas penktąja kolona pridengia Trojos arklių (Tamošaitis, M. Politika, prisidengusi kultūra... *Kultūros barai*. 2007, Nr. 5–6). *Kultūros barai*. 2008, Nr. 1, p. 21–26; Turčinavičius, V. Kaip istoriko vadinama „penktąja kolona“ nuslepiamas Trojos arklys (atsiliepiamas į M. Tamošaičio straipsnį „Politika, prisidengusi kultūra“, išspausdintą „Kultūros baruose“ 2007 m. Nr. 5–6). *Lietuvos aidas, priedas „Naujausios žinios“*. 2008, balandžio 26, p. 2–3; Turčinavičius, V. Kai istorikas sako ne visą tiesą (atsiliepiamas į M. Tamošaičio straipsnį „Apie V. Krėvės-Mickevičiaus politinės veiklos vertinimą JAV lietuvių spaudoje 1945–1954 m.“, išspausdintą „Kultūros baruose“ 2002 m. Nr. 10). *Kultūros barai*. 2006, Nr. 3, p. 21–23; Turčinavičius, V. V. Krėvė, politikai ir milžinų dvasia (Tamošaitis, M. V. Krėvė-Mickevičius ir nepolitinė Lietuvos šaulių sąjunga (1922–1924). *Metai*. 2003, Nr. 3, p. 115–123). *Nemunas*. 2006, rugsėjo 14, p. 2.

kinta M. Tamošaičio – A. B. *pastaba*)⁴. Kitas svarbus akcentas – pasirinktos asmenybės tyrinėjimas ne konkrečiu jos tam tikros veiklos chronologiniu laikotarpiu, bet peržvelgiant visą gyvenimą, kaip daroma šiame darbe. M. Tamošaitis žvelgia plačiu aspektu, kaip antai lygina rašytojo politines pažiūras, kai jis gyveno Baku, vėliau kuriant Lietuvių tautininkų sąjungą (LTS), 4-ojo dešimtmečio sukairėjimą, veiklą būnant ministru Liaudies vyriausybėje ir gyvenimą emigracijoje JAV. Tik imant plačiu chronologiniu aspektu galima išvengti neteisingų vertinimų.

Atkreiptinas dėmesys, kad savo tyrinėjimuose autorius remiasi medžiaga, esančia Lietuvos centrinio valstybės archyvo Vidaus reikalų ministerijos (f. 377), Valstybės saugumo departamento (f. 378), Užsienio reikalų ministerijos (f. 383), Kauno miesto ir apskrities viršininko (f. 402), Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos (f. 438), Lietuvos Respublikos ministrų kabineto (f. 923), Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento (f. 1367); Lietuvos ypatingajame archyve saugomo P. Cvirkos (f. 77, ap. 28, b. 1790); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyriaus V. Krėvės-Mickevičiaus (f. 51); Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriaus „Lietuvos žinių“ redakcijos (f. 54), F. Bortkevičienės (f. 192); Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriaus A. Sabaliausko (f. 11), V. Steponaičio (f. 25), Z. Ivinskio (f. 29), J. Keliuočio (f. 31) ir kitų fondų bylose ir autoriaus asmeniniame archyve. Tai sektingas pavyzdys istorikams, kurie siekia teisingai pateikti praeitį, nes tik skirtingų šaltinių naudojimas leidžia išvengti trūkumų. Archyvuose ir rankraštynuose esančią medžiagą autorius papildė publikuotais dokumentais, amžininkų atsiminimais ir gausia periodine spauda. Kuomet tyrėjas remiasi medžiaga tik iš vienos šaltinių bazės, atsitinka kaip jau minėtu V. Turčinavičiaus kritikos atveju. Apibendrinant galima teigti, kad M. Tamošaitis pateikia daugiau negu įspūdingą darbe panaudotų šaltinių ir literatūros apžvalgą (p. 15–28).

⁴ Tamošaitis, M. *Vinco Krėvės-Mickevičiaus politinė biografija (iki 1926 XII 17 d.)*. Magistro darbas. Vilnius, 2001. Vad. prof. L. Truska, op. doc. J. Skirius. VPU Lietuvos istorijos katedros metodinis kabinetas, saug. vien. Nr. 356, lap. 10.

Pirmojoje monografijos dalyje aiškinama, kad XX a. 4-ajame dešimtmetyje lietuvių rašytojų kairėjimas buvo neatsiejamas nuo analogiško proceso, vykusio visoje Europoje, išskiriamos pagrindinės kairėjimo priežastys. Perteikdamas padėtį Vakarų Europoje autorius remiasi G. Eley, A. Wailickio, E. Hobsbawmo ir kitų žinomų istorikų darbais.

Jaunosios kartos lietuvių rašytojų, susibūrusių apie žurnalą „Trečias frontas“ (1930–1931 m.), veikla analizuojama antrojoje dalyje. Joje autorius parodo, kad žurnalo penktojo numerio turinys ir A. Smetonos valdžios uždraustas 6–7 numeris leidžia kalbėti apie tvirtą trečiafrontininkų apsisprendimą veikti su pagrindine Lietuvos komunistų partija (LKP). Atskleidžiami trečiafrontininkų ir LKP veiksmai uždraudus „Trečią frontą“, ryškiausias iš jų – Broniaus Railos atvejis. B. Raila, iš pradžių siekęs suartėti su LKP, uždraudus žurnalą 1934 m. įstojo į Lietuvos tautininkų sąjungą ir tapo nuožmiu komunistų priešininku (p. 49).

Pagrindiniai legalūs lietuvių rašytojų kairėjimo centrai aptarti trečiojoje monografijos dalyje. Joje apžvelgta didelės įtakos kairėjimui turėjusi 1929 m. įsteigta Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti. Autorius išsamiai išanalizuoja draugijos veiklą per draugijos narių ryšius ir jiems darytą sovietų diplomatų įtaką. Sovietų pasiuntinybės organizuoti šventiniai pobūviai ir filmų peržiūros daug kam susuko galvas. „Gausiai apkrauti stalai, puošnūs indai iš pirmo žvilgsnio tarsi bylojo apie Sovietų valstybės turtingumą. Kai kas tiesiogiai priimdavo šeiminių žodžių apie nuolat akcentuojamus jų pasiekimus, „rojų“, kuris lietuvių visuomenei buvo menkai žinomas. Ne visi galėjo atskirti tiesą nuo viešai deklaruojamos propagandos. Vienas iš pirmųjų ant sovietų paruošto „jauko“ užkibo ilgametis draugijos pirmininkas V. Krėvė“ (p. 76). Rekomendacinio pobūdžio pastebėjimas - aprašydamas VDU studentų istorikų draugijos „Scientia“ veiklą ir vieną pagrindinių jos steigėjų Juozą Jurginį, autorius naudoja prieš metus konferencijoje skaityto pranešimo medžiagą, nors išnašos nepateikia⁵.

⁵ Tamošaitis, M. *Juozas Jurginis pažiūros ir veikla XX a. 4-ajame dešimtmetyje*. Pranešimas skaitytas 2009 m. lapkričio 26 d. Vilniuje vykusioje nacionalinėje konferencijoje „Istorikas Juozas Jurginis (1909–1994)“, skirtoje istoriko Juozo Jurginio 100-osioms gimimo metinėms paminėti.

Nenorėčiau sutikti su autoriaus pateikta legalių lietuvių rašytojų kairėjimo centrų seka. Pirmiausia pateikiama Lietuvių rašytojų draugija, po to – Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti, ir trečia – VDU studentų istorikų draugija „Scientia“. Manychiau, pirmiau reikėjo pateikti chronologiškai anksčiau įsikūrusią draugiją TSRS tautų kultūrai pažinti, o paskiau Lietuvių rašytojų draugiją ir „Scientia“.

Ketvirtojoje dalyje nuosekliai ir labai įdomiai išanalizuota lietuvių rašytojų kūrinii tematika. M. Tamošaitis argumentuotai pagrindžia, kad kairieji rašytojai pagrindinį dėmesį skyrė itin neigiamam esamo gyvenimo vaizdavimui ir ėmė kurti pagal Sovietų Sąjungoje išplitusį kūrybos metodą – socialistinį realizmą. Minima periodinė spauda: žurnalas „Literatūra“, „Lietuvos žinios“, kuris, nors ir buvo LVLS dienraštis, tačiau nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio, jaunajai kartai suradikalėjus, spausdino kairiosios pakraipos straipsnius. Tas pats pasakytina ir apie žurnalus „Jaunimas“ ir „Mūsų jaunimas“. Autorius mini lietuvių rašytojų bandymą užmegzti ryšius su žymiu prancūzų kairiųjų rašytoju Romainu Rollandu, kurio laiškas buvo išspausdintas antrajame „Literatūros“ numeryje. Vis dėlto valdžiai „Literatūrą“ uždraudus, nutrūko ir ką tik tiesiogiai užmegzti santykiai su Vakarų kairiaisiais literatais (p. 120).

Lietuvos valdžios politika kairiųjų rašytojų atžvilgiu aptarta penktojoje knygos dalyje. Joje M. Tamošaitis taikliai įvardija, kad Lietuvos autoritarinė valdžia, nors ir turėdama pakankamai informacijos apie kairiųjų rašytojų prosovietinę ar net komunistinę veiklą, šiek tiek bandė su tuo kovoti, tačiau dažnai tai darydavo pavėluotai ir pernelyg neryžtingai.

Autorius, išanalizavęs gausybę archyvinės medžiagos, šeštojoje monografijos dalyje apibendrina, kad kairiųjų lietuvių rašytojų veiksmai 1940 m. vasarą Lietuvos politiniuose įvykiuose buvo kairėjimo proceso, vykusio keletą metų iki okupacijos, rezultatas. Dauguma šių rašytojų (greičiausiai patys nesuvokdami tikrųjų pasekmių) padėjo įteisinti okupacinį režimą, kartu įteisindami Lietuvos įstojimo į Sovietų Sąjungą teisėtumo regimybę. Šiuos teiginius autorius pagrindžia išsamiai pateikdamas rašytojų veiksnius 1940 m. birželio antrojoje pusėje–rugpjūčio mėn., kuomet dauguma

apsisprendė bendradarbiauti su okupacine valdžia. Be jau išvardytų gausybės archyvinių fondų, M. Tamošaitis remiasi šaltiniais, esančiais Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (728 išnaša p. 178), nors monografijos pabaigoje esančiame šaltinių sąrašė jų nepateikia (p. 206).

Knygos „Didysis apakimas“ išvados nuosekliai pagrindžia dėstymą. Po jų pateikiami priedai, kuriuose autorius į apyvartą įveda naujus šaltinius, pavyzdžiui, P. Cvirkos laišką VOKS'o⁶ skyriaus vedėjai B. Ryk, keturis 1940 m. birželio 17 d. Broniaus Railos parašytus eilėraščius: „Išlaisvinimas“, „Dėkui tau, raudonarmietei!“, „Tautų brolybė“, „Niekuomet nebesugrįš“ (p. 201–205). Neabejotinai darbo vertę kelia monografijoje pateikta ikonografinė medžiaga: trys dešimtys nuotraukų, karikatūrų ir leidinių viršelių, kurie atspindi šį laikotarpį ir padeda susiformuoti istorinį vaizdinį.

Išvardytos rekomendacinio pobūdžio kritinės pastabos nemenkina monografijos vertės. Manychiau, kad M. Tamošaičio monografija turi ne tik mokslinės vertės, tai – naujas postūmis Lietuvos istorijos moksle. Paprastai mūsų istorikų darbus skaito tik istorikų bendruomenė, o „Didysis apakimas“ – rašymo stiliumi patrauklus, lengvai skaitomas veikalas. Reikia pritarti vienam iš knygos recenzentų dr. Giedriui Janauskui, kad kūrinys priverčia skaitytoją „užsimiršti ir vienu prisėdimu perskaityti knygą“. Viliuosi, kad ši studija taps bestseleriu ir bus lietuviškas tarptautinio bestselerių meistro – britų istoriko S. S. Montefiore⁷ variantas. Tikėkimės, kad monografija susilauks ne tik istorikų, lituanistų, bet ir Lietuvos mokyklose bei gimnazijose lietuvių kalbos, istorijos ir pilietiškumo pagrindus dėstančių pedagogų, platesnio mūsų visuomenės dėmesio ir padės mūsų jaunajai kartai suprasti ir kritiškai įvertinti svarbius ir ypatingus XX a. 4-ojo dešimtmečio istorinius momentus bei dabartinio kasdienio gyvenimo raišką.

⁶ VOKS – Всесоюзное общество культурной связи с границей (rus.): Sąjunginė kultūrinių ryšių su užsieniu draugija, įkurta Sovietų Sąjungoje 1925 m., kurios veikla buvo susieta su sovietų slaptosiomis žinybomis – NKVD ir GPU („Parlamento studijų“ red. past.).

⁷ Montefiore, S.S. *Stalino jaunystė*. Vilnius: Tyto alba, p. 566; Montefiore, S.S. *Stalin: The Court of the Red Tsar*. London, 2003.